

STUDIE

JOSEF SCHULZ – NEDOCENĚNÝ RACIONALISTA

Jindřich Vybíral

Josef Schulz, an Underrated Rationalist

Abstract: The reception of architect Josef Schulz's personality and work was closely examined on the occasion of his monographic exhibition in 1992. The conservatism of this leading figure of Czech historicism influenced not only perceptions of him as an educator, but also his overall evaluation within Czech art history. The negative view of Schulz's character stemmed from his clash with the emerging modernist movement.

The juxtaposition of Josef Schulz's career with that of his contemporary, Otto Wagner, provides a unique interpretive framework for exploring the development of two distinct personalities within the architectural field. While Wagner, even in his later years, demonstrated a capacity to embrace the emerging principles of architectural modernism, Schulz remained steadfastly committed to the ideals of historicism throughout his life. For Schulz, architectural rationalism consistently served as the foundational element of his work, underscoring his adherence to traditional forms despite the evolving modernist currents of his time.

Keywords: Josef Schulz – art history – historicism – architectural rationalism – Otto Wagner – modernism

Contact: Prof. PhDr. et Paedr. Jindřich Vybíral, DSc., Vysoká škola uměleckoprůmyslová, jindrich.vybiral@umprum.cz

Když jsem před více než třiceti lety připravoval výstavu Josefa Schulze pro pražské Rudolfinum, uvedl jsem svůj katalogový text upřímně míněným povzdechem, že osobnost a tvorba tohoto architekta představuje pro český dějepis umění vážný problém.¹ Schulz byl autorem či spoluautorem tří nejvýznamnějších děl české architektury 19. století – Národního divadla, Domu umělců a Národního muzea. Dřívějším historikům umění se však na rozdíl od svého mentora a spolupracovníka Josefa Zítka nejevil jako národní velikán, nýbrž jako netvůrčí konzervativce, dogmatický epigon, přízemní suchar bez vize. Všechny pokusy o jeho rehabilitaci jako tvůrčí, invenční osobnosti skončily větším či menším nezdarem. Ve svém textu z roku 1992 jsem si kladl otázku, zda Schulzovo nepřijetí nebylo důsledkem modernistického předsudku vůči samotnému principu historistické recepcce, jehož se český dějepis umění nezbavil ani ve druhé polovině 20. století. Ptal jsem se, zda se do umělcova negativního hodnocení nepropsaly konkurenční boje mezi avantgardou a etablovanými tvůrčí, jež se odehrávaly

na přelomu 19. a 20. století. Je dobře známo, že Schulz v těchto bojích o ovládnutí pole architektonické produkce figuroval jako tvrdší obránce kanonizovaných a akademizovaných pozic.

Schulzova nechuť k pokroku byla trnem v oku mladým umělcům a architektům sdruženým v SVU Mánes, kteří v něm viděli překážku modernizace domácích uměleckých institucí. S kritikou jeho pedagogických přístupů vystoupil už v roce 1905 architekt Emil Sušický, tehdy čerstvý absolvent oboru stavitelství na pražské technice. Co Schulzovi vyčítal, byla jeho „*methoda teroristická, nepřítelkyně každé samostatnější tvorby a udupávající v zárodku každou individualitu*“.² Podobného zatracení se Schulzovi dostalo u příležitosti jeho sedmdesátin v anonymním článku uveřejněném v časopisu *Styl*: „*Disciplíny, které přednášel, neměly vývoje a změn a přednášel je ve stavu názorů a domněnek i v soustavě platné před 30 léty, neváhaje ničit a ochromiti celé generace. [...] Procházel vši složitostí a všemi otevřenými poměry české architektury bez citu, nedotčen vši její*

¹ Jindřich Vybíral, Problém Josef Schulz, in: Jindřich NOLL – Jindřich VYBÍRAL, Josef Schulz (1840–1917) (katalog výstavy Národní galerie), Praha 1992, s. 5–8.

² Emil SUŠICKÝ, K našim poměrům v architektuře, Volné směry 1905, s. 217–219, zde s. 218. Autor ukončil studia techniky v létě 1903. Srov. Pan inženýr Emil Sušický, *Čas* 7. 7. 1903, s. 6.

Obr. 1. Neznámý fotograf, Josef Schulz, ateliérový portrét (1915). Zdroj: ANM, Josef Schulz, inv. č. 785.

*dramatikou úpadků, otřesů, bloudění i pokusů o nové úrovně a směry, nevyrušen ze svého sobecky spokojeného soukromí.*³ Ortel, který nad Schulzem v jeho nekrologu ze září 1917 vyslovil kritik Karel B. Mádl, se pak stal obrazně řečeno hřebíkem do rakve národního velikána: „Schulz byl duch veskrze konservativní a tkvěl na jednom bodu. Nedopřál sluchu novým hlasům a skloněn nad rýsovkou, dbal vyzkoušených nebo spíš osvědčených forem a měl větší zřetel k symetrii a výhledovosti nežli k vnitřním příkazům moci účelné.“⁴

Schulzův konzervativismus byl tak evidentní a dosahoval takových rozměrů, že iritoval dokonce kritiky, kteří žádnými sympatiemi k avantgardním pozicím neoplývali. Historik umění František X. Harlas použil pro interpretaci jeho osobnosti následující charakteristiku: „Rigorosita Schulzova ve věcech ‚slohových‘ nezná ústupků ani koncessí, a v tom je podobnost se zástupci ‚školy‘ gotiků, kteří také neslevovali ze svých zásad, ze svých archaeologických formulí a svých nárysů, jsouce přesvědčeni o správnosti svých kreseb a konstrukcí. Že tato správnost se týkala jen starých, stále opakovaných útvarů, že slohovost tu byla vlastně jen výsledek prostě mechanické práce kopistů, nanejvýše kompilátorů, toho si nebyli vědomi.“⁵ Mádl podobně popisoval Schulze už v oficiálních publikacích devadesátých let, ovšem bez záporného znaménka: „Umělec stojí pevně, ví, že základy, které svému umění dal, jsou bezpečné a že smí se na ně v každém směru spolehnouti a odtud jistota jeho výkroku a nekolisavost práce.“⁶

Obr. 2. Josef Schulz – žertovný portrét k udělení Fügerovy medaile Schulzovi od architekta Oskara Laskeho v jeho dopise z 10. 4. 1865. Zdroj: ANM, Josef Schulz, inv. č. 220.

Jestliže jsme zde přitakali mínění o Josefu Schulzovi jako konzervativním tvůrci, nemá tím být automaticky popřena kvalita jeho architektonického díla. Něčeho takového se neodvážili ani jeho nejpříkřejší kritikové z *Volných směrů* nebo ze *Stylu*. Dokonce i jeho přísný odpůrce Mádl připustil, že „Jos[efu] Schulzovi bylo popřáno zúčastniti se způsobem nad jiné vynikajícím, určujícím a rozhodujícím uměleckého rozvoje třetí třetiny devatenáctého věku a zasaditi do něho několik příznačných děl svého výtvaru.“⁷ Teprve Antonín Matějček se Zdeňkem Wirthem mu vytkli „racionální suchost a mechanickou tektoničnost“.⁸

Schulz byl architekt nepochybného uměleckého nadání, jež se projevilo už při jeho studiu na Akademii výtvarných umění ve Vídni u Augusta Sicardsburga a Eduarda van der Nülla. Jejich školu navštěvoval současně s Otto Wagnerem, s nímž pak později pracoval také v architektonické kanceláři Ludwiga Förstera. Pro náš výklad je důležitá skutečnost, že mezi laureáty školních cen tehdy nefiguroval Wagner, nýbrž Schulz, jenž v roce 1865 obdržel zlatou Fügerovu medaili.⁹ Signifikantní je také fakt, že Wagnerovo jméno se neobjevilo ani mezi držiteli státního cestovního stipendia, které Schulz obdržel v létě 1867 a opětovně v prosinci 1869.¹⁰ Z těchto indicií nemusíme nutně vyvozovat, že náš umělec měl větší talent než Wagner, ale jistě za ním

³ Profesoru Jos. Schulzovi, *Styl*. Časopis pro architekturu, stavbu měst a umělecký průmysl II, 1910, s. 50–51, zde s. 51.

⁴ K[arel] B. M[ÁDL], Josef Schulz, *Národní listy* 8. 9. 1917, s. 1–2, zde s. 2.

⁵ František X. HARLAS, *České umění. Sochařství a stavitelství*, Praha 1911, s. 166.

⁶ Karel B. MÁDL, *Umění výtvarná*, in: *Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I.*, Praha 1898, s. 64–76, zde s. 71.

⁷ Karel B. MÁDL, Josef Schulz, *Almanach České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, XXVIII, 1918, s. 114–122, zde s. 122.

⁸ Antonín MATĚJČEK – Zdeněk WIRTH, *Česká architektura 1800–1920*, Praha 1922, s. 40.

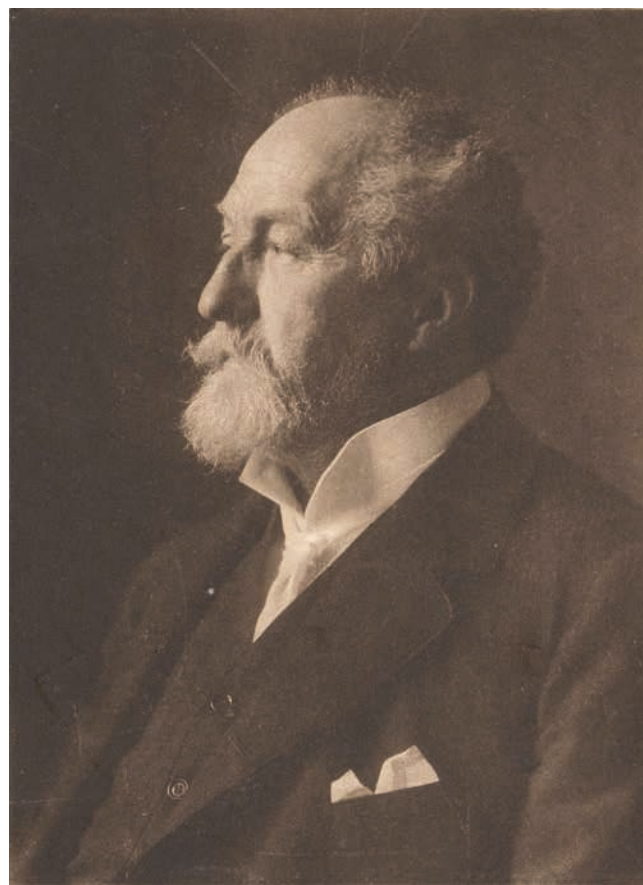
⁹ *Vertheilung der Schul-Preise*, *Blätter für Musik, Theater und Kunst*, 12. 5. 1865, s. 4.

¹⁰ *Künstler-Stipendium und Kunstaufträge*, *Die Presse* 29. 8. 1867, *Abendblatt*, s. 1; *Der Minister für Kultus und Unterricht*, *Neues Fremden-Blatt* 3. 12. 1869, s. 23.

v nadání nezaostával a kromě toho musel být pilnější, aby se takto prosadil.

Schulz se narodil o rok dříve než Wagner, 11. dubna 1840 jako syn malostranského kupce Jana Schulze. Majetkové poměry jeho rodiny, jak zjistil už před lety Jindřich Noll,¹¹ se blížily chudobě, a tento aspekt výrazně podmínil jeho zránění i formování osobnosti. Na rozdíl od dobře zajištěného Wagnera, který měl domácího učitele a maturitu složil na gymnáziu, Schulz absolvoval prakticky orientovanou reálku. Sociální postavení podmiňovalo i Schulzovu další životní dráhu. Zatímco majetný Wagner, nezávislý na státně-společenských mocenských instancích, si mohl od roku 1862 dovolit vlastní ekonomické podnikání, Schulz musel v roce 1864 přijmout asistentské místo na pražské polytechnice, kde vyučoval do roku 1868.¹² S touž motivací se na podzim 1872, po jediném roce samostatné praxe, stal učitelem kresby na zlatnické škole a 1878 profesorem architektury na české polytechnice.¹³ Myslím, že nebude přehnané, když s nepříliš příznivými ekonomickými okolnostmi spojím i některé Schulzovy osobnostní rysy – sociální přízřusobivost, spíše omezené ambice a menší ochotu k riziku. S tímto osobnostním profilem vedl v Praze „*tichý, práci a umění zasvěcený život*“, zmiňovaný v jeho oficiálním nekrologu.¹⁴ Schulz se zcela spokojil s nabídkou symbolických zisků, které mu skýtala česká kotlina se svými provinčními měřítky. Na rozdíl od Wagnera se téměř vůbec neúčastnil zahraničních soutěží – známá je pouze jeho participace v konkurenci na burzu ve Frankfurtu n. M.¹⁵

Schulz se bezesporu nestal „*vůdcem*“, jak by si snad přála mladá generace architektů.¹⁶ Tomu bránily jeho osobnostní rysy. Z nečetných svědectví, mezi nimiž příznačně chybí vzpomínky důvěrných přátel, můžeme usuzovat, že představoval typ poměrně stabilního introverta, spolehlivého, pečlivého a klidného, ale pasivního, nepružného, úzkostného a málo společenského. „*Mimo svou praktickou činnost architekta uzavřel se do spokojeného, passivního soukromí a nedal se z něho vyrušiti žádným ruchem, žádným bojem, žádnou nutností české architektury, výtýkali mu jeho kritikové ze Styly.*“¹⁷ „*Povrchní, blyskotavé, z chvilkových zálib plynoucí zjev života, vědy a umění, odmítal jste vždy*“, čteme v děkovné adrese rektora pražské techniky k Schulzovým sedmdesátinám. „*Výtrvale nabádal jste k vážné práci, k opravdovosti a upřímnosti. Přesvědčení své projevil jste posluchačům svými slovy: ‚Nic se v životě a umění nemstí, jako polovičatost, povrchnost a nekarakternost.‘*“¹⁸ Slovy staromilce Harlase byl Schulz „*architekt ve všem správný a přesný*“.¹⁹ Mladým se naopak s těmito povahovými rysy mohl jevit „*jako pravidelně, mechanicky*

Obr. 3. Wenzel Weis (fotograf), portrét Otto Wagnera (1911). Zdroj: Wien Museum, Inv.-Nr. 208807, CC0 (<https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/1070778/>).

úřadující úředník“.²⁰ Je ostatně známo, že plachý Schulz nezaložil ani manželství a žil do smrti v péči své sestry, zatímco sociálně zdatný až vykořisťující Otto Wagner měl pět dětí ze dvou manželství a dvě další z mimomanželského svazku.

Tyto osobnostní charakteristiky je ovšem třeba doplnit o jeden podstatný rozměr, který Schulz nepochybně sdílel s Otto Wagnerem. Jako architekt nebyl jen umělec, ale také technik, manažer a administrátor. Jeho úlohy zahrnovaly ekonomii a racionálně určené oblasti. Samozřejmě součástí profesního obrazu architekta byl pro něj požadavek, aby „*první a nejnaléhavější potřebě vyhověno bylo*“.²¹ Svá racionalistická stanoviska Schulz zformuloval nejexplicitněji v článku „*O divadlech*“ z roku 1873: „*Jak všemu kýženému vyhověti, jak odporující v soulad uvéstí a místním poměrům přizpůsobiti, jak mnohdy na místě malém žádané co nejlépe prověsti, toť úlohou architekta.*“²² Už sám Schulzův

¹¹ Jindřich NOLL, Josef SCHULZ, in: Noll – VYBÍRAL (pozn. 1), s. 11–20, zde s. 11.

¹² Albert Vojtěch VELFLÍK – Jan KOLÁŘ, Dějiny technického učení v Praze s dějinným přehledem nejstarších inženýrských škol etc. Pamětní spis na oslavu založení stavovské inženýrské školy v Praze před 200 lety a stoletého trvání polytechnického ústavu Pražského, Praha 1925, s. 54 a 613.

¹³ Fachschule für Goldschmiede in Prag, Deutsche Volks-Zeitung, 14. 11. 1873, s. 6; A. V. VELFLÍK, Dějiny technického učení, (pozn. 12), s. 252.

¹⁴ F., Dvorní rada prof. Dr. Josef Schulz, Architektonický obzor XVI, 1917, s. 63–64, zde s. 63.

¹⁵ A. V. VELFLÍK, Dějiny technického učení, (pozn. 12), s. 252; Srov. J. NOLL, Josef Schulz, (pozn. 11), s. 27.

¹⁶ Styl (pozn. 3), s. 51.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ J. F., Životní dílo dvorního rady Dra Josefa Schulze a jeho odchod z české vysoké školy technické, Architektonický obzor 15. 7. 1911, s. 61–64, zde s. 63.

¹⁹ F. X. HARLAS, České umění, (pozn. 5), s. 166.

²⁰ Styl (pozn. 3), s. 51.

²¹ Josef SCHULZ, O ceně a vlivu barvy v architektuře, Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Čechách VII, 1872, s. 73–77, zde s. 73.

²² Josef SCHULZ, O divadlech, Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Čechách VIII, 1873, s. 37–41, zde s. 37.

Obr. 4. Josef Schulz, Návrh budovy Umeleckoprůmyslového muzea (asi 1897/8), lavírovaná kresba, (nerealizovaná varianta). Zdroj: Umeleckoprůmyslové muzeum, Centrum dokumentace sbírek, bez inv. č.

oblíbený termín „rozluštění“ či „vyluštění“ prozrazuje architektovo zaměření na optimální uspokojení daných funkcí, utilitárních i duchovních, a na racionální analýzu daného úkolu. Součástí úspěšného řešení musel být vždy „vzájem mezi uměleckými a praktickými požadavky“,²³ což znamenalo především, aby „stavitel [...] jednoduše a levně svým stavbám vnady půvabnosti dodatí dovedl“.²⁴

Ohled na strukturální a funkcionální principy, tedy respekt k objektivním činitelům, jako je účel stavby, kontext prostoru a materiální prostředky, jež jsou k dispozici, se propisuje do Schulzovy architektonické tvorby i do jeho teoretických reflexí. Tyto kvality uplatnil architekt zejména při spolupráci s Josefem Zítkem na projektu Rudolfinu a při dokončení Národního divadla, jehož funkční nedostatky odstranil. Tímto střízlivým, ba neosobním postojem, jemuž je cizí každá přepjatost, každá exhibice, se Schulz řadí do linie realistické či racionalistické architektury, na jejímž počátku stály spisy francouzských teoretiků Jeana Rondeleta a Jeana-Louise Duranda. V Německu je už v první polovině 19. století propagoval Heinrich Hübsch, zatímco Otto Wagner našel střední cestu mezi uměním a užitekem, ornamentem a strukturou.²⁵ Tito tvůrci chápali architekturu jako „umění stavět“ a byli přesvědčeni, že jejím úkolem není být dobrá nebo krásná, ale v prvé řadě ekonomická. Tento postoj měl ostatně své zastánce i mezi teoretiky moderní architektury, kteří kritizovali estetiku čistých forem pěstovanou funkcionalistickou avantgardou. „*Racionalismus je stále a vždy musí být páteří každé platné architektonické teorie; neboť at' se jakkoliv hluboce zabýváme spojenectvím mezi architekturou a citem, spojenectví mezi architekturou a vědou musí být vždy konečným základem existence*“, vyjádřil toto stanovisko britský historik a teoretik architektury Peter Collins.²⁶

Schulz i Wagner až do zralého věku, tedy do devadesátých let 19. století ztělesňovali podobný způsob produkce a vcelku shodně postupovali v hierarchii prestiže. Jejich kariéra byla lemovaná podobnými významnými: Řád železné koruny 3. třídy obdržel Schulz osm let po Wagnerovi,

zatímco titul dvorního rady mu císař propůjčil o dva roky dříve než jeho někdejšímu spolužákovi.²⁷ Wagnerovi se však podařilo uchovat si privilegium „mládí“ a s ním spojených hodnot novosti, objevitelství a originality. Stal se dokonce dvakrát „mladým“, když se po nástupu na Akademii postavil do čela avantgardy, zatímco Schulz neopustil etablované vzorce produkce. Postihlo jej proto „stárnutí“, až se stal typickou uměleckou fosilií, jak tento typ etablovaných osobností označuje Pierre Bourdieu.²⁸ Jestliže Wagner figuruje v historických vyprávěních jako hrdina-zakladatel, Schulz naopak jako konformní představitel oficiální estetiky, tedy „starého“ a „překonaného“. Jisté je, že neměl potenciál ani motivaci tomuto stárnutí se ubránit.

Životní dráha Josefa Schulze se klene mezi dvěma věky a paradigmaty, historismem a modernismem, ale spojení mezi nimi se mu na rozdíl od Wagnera nepodařilo vybudovat. Jeho dílo plně patřilo uplynulému věku. Výstava otevřená v Rudolfinu od července do září 1992 ukázala, že Schulz byl invenční architekt, tvořící ovšem v rámci ustálených modelů, bez ambice iniciovat jejich změnu nebo zásadně rozšířit jejich možnosti. Od té doby jsme ale v interpretaci jeho díla nijak zásadně nepokročili, a dokonce i tento příspěvek se odehrává na půdorysu, který vyznačuje autorův třicet let starý text. Jakou šanci tedy má Josef Schulz na lepší přijetí dějinami, než jakého se mu zatím dostává? Naději vidím právě v jeho bohaté a poměrně dobře dochované písemné pozůstalosti, která může poskytnout silný impuls dalšímu bádání a otevřít tak nové možnosti rekonstrukce minulosti.

Literatura a tištěné prameny

- Ämtlicher Teil, Wiener Zeitung, 24. 11. 1910, s. 1.
 Pierre BOURDIEU, Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole, Brno 2010.
 Peter COLLINS, Changing Ideals in Modern Architecture, 1750–1950.
 Der Minister für Kultus und Unterricht, Neues Fremdenblatt 3. 12. 1869, s. 23.
 F., Dvorní rada prof. Dr. Josefa Schulze, Architektonický obzor č. 7, 1917, s. 63–64.
 J. F., Životní dílo dvorního rady Dra Josefa Schulze a jeho odchod z české vysoké školy technické, Architektonický obzor 1911, č. 7, s. 61–64.
 Fachschule für Goldschmiede in Prag, Deutsche Volkszeitung, 14. 11. 1873, s. 6.
 František X. HARLAS, České umění. Sochařství a stavitelství, Praha 1911.
 K odchodu dvorního rady prof. Dra Josefa Schulze z české vysoké školy technické v Praze, Národní listy 15. 7. 1911.
 Künstler-Stipendium und Kunstaufräge, Die Presse 29. 8. 1867, Abendblatt, s. 1.
 K[arel] B. M[ÁDL], Josef Schulz, Národní listy 8. 9. 1917, s. 1–2.

²³ Josef SCHULZ, O divadlech, s. 37.

²⁴ Josef SCHULZ, O sgrafitu, Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Čechách VIII, 1873, s. 89–91, zde s. 90.

²⁵ Srov. Mitchell SCHWARZER, German Architectural Theory and the Search for Modern Identity, Cambridge, 1995, s. 45 a 150.

²⁶ Peter COLLINS, Changing Ideals in Modern Architecture, 1750–1950, London 1965, s. 199. Srov. Panayotis TOURNIKIOTIS, The Historiography of Modern Architecture, Cambridge, Mass. – London 1999, s. 173–179.

²⁷ Personalmachrichten, Bautechniker XXVI, 1906, s. 1010; Bautechniker XXX, 1910, s. 906; Ämtlicher Teil, Wiener Zeitung 24. 11. 1910, s. 1.

²⁸ Pierre BOURDIEU, Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole, Brno 2010, s. 197–214.

Obr. 5. Otto Wagner, Kaiser Franz Josef-Stadtmuseum Wien, tzv. agitační projekt (nerealizováno), fasáda (1900). Zdroj: Wien Museum Inv.-Nr. 96006/31, CC0 (<https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/56373/>).

Karel B. MÁDL, Umění výtvarná, in: Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I., Praha 1898.

Karel B. MÁDL, Josef Schulz, Almanach České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, XXVIII, 1918, s. 114–122.

Jindřich Noll – Jindřich Vybíral, Josef Schulz /1840–1917/ (katalog výstavy Národní galerie), Praha 1992.

Antonín MATĚJČEK – Zdeněk WIRTH, Česká architektura 1800–1920, Praha 1922.

Pan inženýr Emil Sušický, *Čas* 7. 7. 1903, s. 6.

Personalmeldungen, *Bautechniker* XXVI, 1906, s. 1010.

Personalmeldungen, *Bautechniker* XXX, 1910, s. 906.

Profesoru Jos. Schulzovi, *Styl. Časopis pro architekturu, stavbu měst a umělecký průmysl* II, 1910, s. 50–51.

Josef SCHULZ, O ceně a vlivu barvy v architektuře, *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Čechách* VII, 1872, s. 73–77.

Josef SCHULZ, O divadlech, *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Čechách* VIII, 1873, s. 37–41.

Josef SCHULZ, O sgraffitu, *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Čechách* VIII, 1873, s. 89–91.

Emil SUŠICKÝ, K našim poměrům v architektuře, *Volné směry* 1905, s. 217–219.

Mitchell SCHWARZER, *German Architectural Theory and the Search for Modern Identity*, Cambridge 1995.

Srov. Panayotis TOURNIKOTIS, *The Historiography of Modern Architecture*, Cambridge, Mass. – London 1999.

Albert Vojtěch VELFLÍK – Jan KOLÁŘ, *Dějiny technického učení v Praze s dějinným přehledem nejstarších inženýrských škol etc. Pamětní spis na oslavu založení stavovské inženýrské školy v Praze před 200 lety a stoletého trvání polytechnického ústavu Pražského*. Praha 1925.

Vertheilung der Schul-Preise, *Blätter für Musik, Theater und Kunst* 12. 5. 1865, s. 4.

Jindřich VYBÍRAL, Problém Josef Schulz, in: Jindřich Noll – Jindřich Vybíral, *Josef Schulz, 1840–1917* (katalog výstavy Národní galerie), Praha 1992, s. 5–8.